

Joel Martí

Pràctiques de participació local a Catalunya. Alguns principis i reflexions crítiques

Resum

En els darrers anys s'han desenvolupat, amb major o menor èxit, un creixent nombre d'experiències de participació local en el nostre entorn. Des d'un plantejament metodològic, l'article introdueix alguns dels principis que estan al darrere d'aquestes pràctiques, referits a l'escala d'intervenció, als objectius perseguits, al paper dels actors i de les xarxes socials, així com també als dissenys metodològics dels processos. Seguidament, es fan unes reflexions crítiques sobre les resistències i limitacions en l'aplicació d'aquests principis, tenint en compte el context sociopolític en el qual s'han aplicat.

Paraules clau

Participació ciutadana, Metodologies participatives, Investigació-acció-participativa

Prácticas de participación local en Cataluña. Algunos principios y reflexiones críticas

En los últimos años se han desarrollado, con mayor o menor éxito, un creciente número de experiencias de participación local en nuestro entorno. Desde un planteamiento metodológico, el artículo introduce algunos de los principios que están detrás de estas prácticas, referidos a la escala de intervención, a los objetivos perseguidos, al papel de los actores y de las redes sociales, así como también a los diseños metodológicos de los procesos. Seguidamente, se hacen unas reflexiones críticas sobre las resistencias y limitaciones en la aplicación de estos principios, teniendo en cuenta el contexto sociopolítico en el que se han aplicado.

Palabras clave

Participación ciudadana, Metodologías participativas, Investigación-acción-participativa

Local participation practices in Catalonia. Some principles and critical reflections

In recent years and with varying degrees of success, a growing number of participation experiences have been seen in our area. Taking a methodological perspective, our article introduces some of the principles behind these practices. These include scale of intervention, objectives pursued, the roles of the actors and social networks involved and the methodological design of their processes. This is followed by some critical reflections on resistances and limitations when applying such principles, taking into account the socio-political context in which they have been applied.

Key words

Citizenship participation, Participative methodologies, Research-action-participation

Autor: Joel Martí

Títol: Pràctiques de participació local a Catalunya.
Alguns principis i reflexions crítiques

Referència: Educació Social, núm. 30 pp.

Adreça professional: Joel.marti@uab.es

Introducció

El debat sobre la participació social sol plantejar-se en relació amb diferents aspectes:

- En primer lloc, el fet que *molts dels nous reptes socials són difícilment abordables sense la implicació de la ciutadania* o d'altres actors més enllà de les administracions: les problemàtiques mediambientals, les formes de convivència associades a la creixent diversitat i fragmentació social, les identitats i relacions de gènere, la identificació amb allò públic o el desenvolupament d'oportunitats econòmiques locals sostenibles, per posar alguns exemples, són temes que escapen a la intervenció unilateral de les administracions i per als quals la cultura liberal de l'individualisme, la competència i l'hegemonia del mercat representen una amenaça (Riera, 2005).
- En segon lloc, el *distanciament de la política quotidiana d'una part important de la ciutadania* (més enllà de grans mobilitzacions puntuals), en part associada a les tendències de desresponsabilització i alienació de la cosa pública, però també a la debilitat del sistema polític per a canalitzar les demandes socials.
- En tercer lloc, les *limitacions organitzatives de les administracions per a donar resposta a necessitats socials cada cop més complexes*: per exemple, polítiques dissenyades des de la sectorialització i fragmentació institucional es troben amb dificultats per adoptar enfocaments integrals i transversalitzats; polítiques reactives i assistencials són sovint prioritzades en detriment d'enfocaments que abordin les causes de les necessitats socials i no els seus símptomes; les rigideses burocràtiques acaben sent un problema per a reaccionar davant de situacions canviants, incertes i particulars.

Es tracta que l'exercici de la ciutadania sigui no només un dret formal sinó també una pràctica real

En aquest context, i molt simplificadorament, *les metodologies participatives aplicades a escala local promouen processos de relació entre administracions* (tant en la seva dimensió política com tècnica) *i ciutadania per a poder construir consensos* (des de l'emergència del conflicte) *que permetin definir i desenvolupar polítiques des d'un enfocament integral i proactiu*. A més dels objectius substantius (donar respostes a necessitats socials), tot procés participatiu té un *component educatiu i organitzatiu* fonamental: es tracta que l'exercici de la ciutadania sigui no només un dret formal sinó també una pràctica real; i, per això, són necessaris canvis en les cultures polítiques i en les dinàmiques relacionals entre actors. D'altra banda, requereix entendre i abordar les múltiples realitats, identitats i conflictes que hi ha darrere d'un concepte prou ample com és el de ciutadania, i que emergeixen de les desigualtats i fragmentacions presents en la nostra estructura social.

Els processos de participació local, tal com s'han definit, poden ser impulsats des de sectors ciutadans, però també per les administracions (que tenen el mandat constitucional de promoure-la). De fet, les experiències d'iniciativa

ciutadana són comptades, i no només per la debilitat de la societat civil per fer-ho, sinó també per la baixa predisposició de les administracions a *participar* si no és des de la pròpia agenda política, és a dir, des dels temes i calendaris que li interessin en cada moment.

A vegades, aquests processos han estat centrats en col·lectius específics de població (joventut, gent gran, immigració...); altres, desenvolupats, tot i que amb vocació transversal, des d'un sector concret (des de l'educació, com els projectes educatius de ciutat, o des del medi ambient, com les A21 locals); i altres des d'un enfocament clarament global (pressupostos participatius, plans estratègics, etc.).



Metodologies per a la participació local.

Alguns principis

És en aquest context que emergeix el debat sobre *com organitzar* la participació, és a dir, sobre com repensar estratègicament noves formes de fer política i sobre com dur-les a terme. Alguns dels principis que inspiren aquestes pràctiques s'apunten seguidament:

Emergeix el debat sobre *com organitzar* la participació, sobre com repensar estratègicament noves formes de fer política

Metodologies per actuar localment

En un context on les *grans* decisions es prenen cada cop més lluny de la nostra capacitat d'influència, i amb el consegüent desencantament –o sentiment d'impotència– de sectors importants de població sobre les decisions que es prenen i sobre com es prenen, l'àmbit local es planteja com un nivell proper i adequat per a construir pràctiques democràtiques: la proximitat afavoreix una major identificació amb la cosa pública, alhora que permet major capacitat d'influència en disminuir l'escala poblacional i territorial. Però evidentment, aquesta dimensió local no es pot entendre si no és en el marc del seu context regional i global del qual, en última instància, és interdependent; això exigeix pensar no tan sols regionalment i globalment (ja que les oportunitats i les amenaces tenen sempre una dimensió que va més enllà de l'escala local), sinó també la complicitat d'actors supralocals en un compromís per a l'acció local.

Metodologies per al canvi

Les metodologies participatives, en general, i la participació local en particular, es plantegen, per definició, com a metodologies per al canvi. És a dir, des del moment en què es posen en pràctica és per canviar alguna cosa. Aquest canvi pot dirigir-se cap a moltes direccions; algunes empreses, per exemple, utilitzen les metodologies participatives com a estratègia d'implicació de la mà d'obra i com a via per a controlar la qualitat del procés productiu i del bé o servei

produït. El professorat pot utilitzar metodologies participatives per a afavorir aprenentatges més actius i formar en habilitats transversals, com ara el treball en equip, la presa de decisions o la capacitat per a resoldre problemes. En l'àmbit local, la participació es pot utilitzar (tot i que veurem que també s'utilitza per altres coses) per definir i desenvolupar polítiques que donin respostes a la (re)producció de les desigualtats socials i construeixin aliances entre actors locals per fer front al creixent poder del mercat global. En aquest sentit, podem destacar tres grans aspectes d'aquest canvi:

- En primer lloc, la participació local no és, o no hauria de ser, una finalitat en si mateixa, sinó una estratègia, una forma de fer, per a definir **models locals de desenvolupament** que integrin i equilibrin objectius socials, econòmics i territorials/mediambientals en un context caracteritzat per l'hegemonia de les lògiques de mercat i les creixents desigualtats socials.
- En segon lloc, un procés participatiu ha de possibilitar que diferents actors locals estiguin en condicions de relacionar-se des d'una posició d'autonomia. Des d'aquest plantejament, la participació té un **objectiu organitzatiu i relacional** que, a llarg termini, cal entendre com a enfortiment de la societat civil enfront de la seva debilitat actual.
- Des del moment en què les metodologies participatives es plantegen la *repol·lització* de la ciutadania, s'han d'entendre també com a metodologies educadores. Un **objectiu educatiu** en què els diferents actors (no només ciutadans, també tècnics i polítics) reflexionen críticament i es corresponsabilitzen amb la realitat social que els envolta, al temps que aprenen a reconèixer als altres i a relacionar-s'hi. Com l'objectiu anterior, aquest també va més enllà de cada procés en concret: la participació entesa com una escola permanent de ciutadania.

El canvi comença per un mateix i en la relació amb l'altre

Participar implica relacionar-se amb els altres, i això comença per un canvi actitudinal: reconèixer que l'altre existeix i, sobretot, acceptar-lo com a interlocutor

Si un actor vol impulsar canvis en l'entorn local, el primer és començar a reflexionar i a actuar en clau interna: una organització burocratitzada i fragmentada (com moltes administracions i serveis públics) i/o basada en velles cultures polítiques de personalismes i avantguardes que no deixen espai a la participació de les bases (com moltes associacions), difícilment serà capaç de canviar el que hi ha *fora* si és incapaç de canviar ella mateixa i d'organitzar-se per a la participació. El procés participatiu, doncs, hauria de començar en l'organització que el promou.

Més enllà de l'organització interna, *participar* implica relacionar-se amb els altres, i això comença per un canvi actitudinal: reconèixer que l'altre existeix i, sobretot, acceptar-lo com a interlocutor. De fet, és difícil avançar en un context en el qual actors clau ignoren els altres o, directament, boicotegen el procés. De vegades, això es fa patent a l'interior d'una mateixa organització (per exemple, entre *parcel·letes* polítiques o tècniques d'una administració);

d'altres, en la relació entre diferents actors (per exemple, quan processos impulsats des de les administracions són vistos amb desconfiança des de la ciutadania i viceversa). El reconeixement de l'altre és, alhora, un punt de partida i un repte metodològic: no implica partir de la base que estem d'acord, sinó reconèixer que, tot i tenir diferents interessos i punts de partida, també tenim la voluntat, compartida, de construir ponts de diàleg i d'arribar a consensos que permetin avançar.

I, més enllà de la voluntat de relacionar-se amb l'altre, hi ha el reconeixement de la seva capacitat per aportar, sigui o no sigui *expert*. Els tècnics i tècniques, per exemple, solen ser *experts* en determinats temes: alguns en sanitat, altres en educació, altres en ocupació. És a dir, són persones que poden aportar un coneixement especialitzat, més general o més específic, sobre una determinada àrea de treball. Però el científisme i la tecnocràcia han elevat aquest coneixement a l'estatus de l'únic coneixement legítim; el coneixement comú, es diu, és ple de prejudicis, ignoràncies i imprecisions. Un dels principis clàssics de les metodologies participatives és trencar amb aquesta idea: tothom és expert en múltiples àmbits i aspectes de la seva vida quotidiana, i és a partir d'aquest coneixement que actuem socialment: en fer malabarismes per a fer compatible la jornada laboral i la càrrega domèstica, en patir determinades condicions de treball o problemes de mobilitat. Acceptar aquest coneixement com a vàlid implica que els diagnòstics i les intervencions no poden passar únicament pels tècnics: enfront dels *experts tècnics* hi ha un altre tipus d'experts, els convivencials. I això no vol dir substituir l'hegemonia del coneixement tècnic (tecnocràcia) per la del coneixement quotidià (populisme), sinó, com diu Fals Borda (1994, 18) recuperant la noció de *bon sentit* de Gramsci, transformar el *sentit comú* en sentit crític, creant sinergies entre ambdues formes de coneixement.



Enfront dels *experts tècnics* hi ha un altre tipus d'experts, els convivencials

Participació *més enllà* de l'acció col·lectiva?

Un procés participatiu ha de garantir que la màxima diversitat d'interessos i sectors socials estan representats en el debat, independentment del seu grau d'organització i influència en el poder polític. Lògicament, això implicarà pensar en diferents vies d'accés, diferents espais i tècniques per arribar a grups socials molt diversos. És en aquest context quan es planteja el debat «participació associativa/participació individual». De forma molt breu i caricaturitzada, podríem dir que els *defensors* del model de participació associativa plantegen que les associacions són les representants de la ciutadania (que canalitza les seves demandes i interessos) i són les que tenen capacitat informativa, logística i política per asseure's a la taula i plantejar posicionaments i alternatives per la part ciutadana. En canvi, i seguint amb la caricatura, hi ha qui qüestiona que el teixit associatiu representi i canalitzi les necessitats de grups socials cada cop més diversos i fragmentats, amb un volum important de *majoria silenciosa*; també, s'argumenta, moltes associacions són febles organitzativament i amb poca participació interna (i, per tant, es dubta del grau

La participació
ciutadana no ha
de passar tant
per les
associacions
sinó més aviat
per anar a bus-
car *què pensa el
ciutadà individual*

en què els portaveus representen els seus membres). Per això, es diu, la participació ciutadana no ha de passar tant per les associacions sinó més aviat per anar a buscar *què pensa el ciutadà individual*.

Ara bé, si, com dèiem al principi, un objectiu fonamental d'aquests processos ha de ser l'enfortiment de la societat civil, la *individualització de la participació* no sembla precisament l'estratègia més adequada sinó, més aviat, tot el contrari, en tant que es deslegitima el seu potencial d'organització col·lectiva i, al capdavall, neutralitza la seva capacitat per a poder construir projectes polítics des d'una relació d'igualació amb l'administració. En aquest context, el debat potser no està en les *quotes* de participació que corresponen a associacions i individus, sinó en el grau en què el procés sigui capaç d'incrementar el capital social de la ciutadania en termes que persones situades en desiguals posicions socials, estiguin o no estiguin associades, tinguin capacitat per a poder influir en la presa de decisions públiques independentment de l'agenda de les administracions i, per tant, més enllà de consultes puntuals a iniciativa d'aquestes. Més enllà de les associacions formals, són imaginables múltiples formes d'acció col·lectiva que enforixin la societat civil. Les propostes de Rodríguez Villasante (1998) relatives a les *xarxes ciutadanes* van justament en aquesta direcció: obrint el teixit associatiu a les seves potencials bases; potenciant noves formes organitzatives adequades a diferents realitats i dinàmiques existents, identificant ponts entre persones i organitzacions socials (des de les relacions familiars, amicals, educatives, laborals), etc.

El disseny metodològic: construir processos des de la pràctica

El disseny d'un procés participatiu sol implicar diferents etapes. Una primera etapa és bàsicament organitzativa: definir sobre què es participarà i quin serà el paper de cadascú (de qui promou el procés, de qui el conduirà, de qui hi participarà), construint complicitats i actituds col·laboradores. Una segona etapa sol ser de diagnòstic: anar a buscar els diferents sectors socials a incorporar, i confrontar i compartir visions sobre els temes que s'estan abordant, alhora que s'incideix en els aspectes educatius i organitzatius/relacionals. El diagnòstic sol arribar a un moment de saturació: ja no surten noves idees. Se sol iniciar aleshores una etapa de tancament: de construir consensos i programacions, repensant formes organitzatives que permetin desenvolupar-les. Finalment, la programació s'implementa i produeix uns resultats en la realitat sobre la qual s'intervé i, paral·lelament, en els mateixos actors que hi participen: en el seu aprenentatge, en la consolidació de determinades dinàmiques relacionals. El seguiment i l'avaluació d'aquest procés ha de contemplar aquests aspectes, establint paràmetres objectius per analitzar el canvi, però considerant també les percepcions que els actors tenen del procés. No ens estendrem aquí en el disseny metodològic, que pot trobar-se més desenvolupat en altres escrits (p. ex. Martí, 2000), sinó que assenyalarem únicament alguns principis generals a tenir en compte en aquesta planificació:

- El primer, com diu Óscar Rebollo (2001), és que **la participació no s'improvisa**. Tot procés ha de definir una estratègia a seguir per a cobrir els objectius proposats. Però immediatament després, cal afegir que aquesta ha de ser una estratègia flexible (que no improvisada), és a dir, sensible al context i capaç d'identificar oportunitats i amenaces i d'anticipar-s'hi en cada moment. És la pràctica, la pròpia dinàmica relacional entre els actors, la que ha de marcar les reorientacions metodològiques que siguin pertinents.
- El segon és que el disseny metodològic ha de contemplar **espais de treball amb els actors**, definint diferents nivells d'implicació: en un primer nivell, grups motors, que assumiran un alt protagonisme en el procés i amb l'objectiu de constituir-se en plataformes estables dinamitzadores de la comunitat, que lideraran el desenvolupament de línies de treball consensuades; en un segon nivell, espais de seguiment per a validar allò que s'està fent, i on participin la major diversitat possible de sectors socials implicats; en un tercer nivell, espais de debat puntual; i, finalment, informació i difusió al conjunt de la població (tant si participa en el procés de forma directa com si no) ja que, per activa o per passiva, n'és part implicada. En la mesura en què el procés sigui capaç de consolidar aquests espais en el futur, s'haurà alimentat una organització social que podrà donar resposta a les programacions consensuades.
- El tercer principi es refereix a la necessitat de **particularitzar estratègies**. Aquestes poden adoptar formes molt diferents depenent de les especificitats de cada territori on es desenvolupa el projecte, depenent de qui el posi en marxa, dels actors potencialment implicats i dels vincles existents entre aquests. Perquè, en qualsevol cas, un procés participatiu arriba a una comunitat on hi ha persones, grups organitzats, espais de debat i programes en marxa; i, encara que no hi hagués procés, «ells» continuarien allà. Per tant, no només seria un greu error reinventar el món ignorant el que hi ha (i indignant els qui ja treballen en determinades direccions) sinó que, a més, cal fomentar sinergies, aprofitant, consolidant i, si cal, reorientant el que s'està fent i els espais i les relacions existents.
- Finalment, cal **adequar els ritmes i temps a la comunitat**. Al llarg del procés s'entra en contacte amb diferents tipus d'actors que avancen a ritmes diversos i desiguals, i el disseny s'ha d'adaptar a aquests ritmes en comptes d'esperar que siguin els actors els que s'hi adaptin. Aquí cal tenir en compte des de l'organització de la jornada diària (per exemple, els horaris dels tècnics i professionals no són els mateixos que els dels ciutadans; i entre aquests últims no són els mateixos els de les dones que els dels homes, els dels joves o els de la gent gran), fins als períodes llargs (els ritmes polític-administratius, condicionats per les programacions pressupostàries i els cicles electorals; els ritmes associatius, condicionats per la programació d'activitats i sempre més lents i per això sovint desbordats per intervencions institucionals).



Algunes reflexions crítiques sobre les pràctiques

L'extensió de nombroses experiències participatives en l'entorn local català dels darrers anys ha requerit moltes dosis del que es podria denominar *autoaprenentatge en procés* en tant que, per a múltiples actors, ha significat canvis importants en les formes de fer i de relacionar-se amb els altres. Pràctiques que, sens dubte, han comportat innovació democràtica i noves cultures polítiques, especialment per aquells que s'hi han implicat més activament (ciutadans, tècnics o polítics) però que, alhora, han permès visualitzar algunes resistències i limitacions en el context sociopolític en el qual s'han desenvolupat. Els punts que segueixen n'exposen algunes.

Les limitacions de l'acció local

Tot i que l'escala local no és l'única escala possible per desenvolupar metodologies de participació social, és on aquestes s'han desenvolupat més en els darrers anys. La seva idoneïtat s'assenyalava en el primer punt de l'apartat anterior. No obstant això, cal fer una reflexió crítica sobre algunes tensions que s'observen en aquesta escala.

- La primera es produeix pel fet que, mentre els ajuntaments assumeixen més competències, l'Estat cedeix progressivament major poder al mercat i aquest es fa més global, de manera que, tot i incloure's nous temes en l'agenda municipal, aquests no van necessàriament acompanyats de major poder de decisió (Coraggio, 1997). I, amb això, el risc que el debat local abordi temes sobre els quals no es té capacitat d'influència, o bé que es redueixi a qüestions poc *fonamentals* en la vida quotidiana de les persones. Caricaturitzant fins a l'extrem: acabar convertint la *participació local* en decidir els noms dels carrers, no només no enfortiria, sinó que ridicularitzaria, la condició de ciutadania.

L'aposta per
l'escala local no
pot venir
únicament per
part de les
administracions
locals

- En segon lloc, i relacionat amb el punt anterior, fer política local des de les administracions no és només cosa dels ajuntaments; per exemple, les condicions en què una empresa s'instal·la a un municipi, el paper dels centres d'ensenyament o els horaris d'obertura i tancament dels centres comercials sobrepassen en molts casos les possibilitats d'intervenció municipal, i requereixen de la complicitat i actuació de nivells de govern superiors. En altres paraules, l'aposta per l'escala local no pot venir únicament per part de les administracions locals i, en la mesura que els altres nivells de govern no s'hi impliquin, l'abast de les intervencions es limita.

Quins són els objectius de la participació i els seus resultats?

Podem identificar una diversitat de situacions en relació amb el *per a què* de les experiències de participació al nostre entorn. Així, i enfront aquelles experiències que han estat transformadores de determinades realitats locals, trobem altres en les quals, per raons molt diverses, el principal canvi produït ha estat la frustració generada per les falses expectatives creades:

- En alguns casos no hi ha, per part de qui impulsa el projecte -majoritàriament, els ajuntaments- una voluntat real d'incidir en cap canvi que resulti del propi procés. En aquestes situacions, la participació s'instrumentalitza electoralment, des d'una posició de supèrbia i com un eslògan més de la marca institucional.
- Una segona variant la trobem en aquells casos on la participació s'utilitza per legitimar decisions i polítiques ja definides prèviament, i aconseguir el màxim acord social abans de treure-les a la llum. El procés (aparentment *participatiu*) estarà orientat cap a la *coincidència* de resultats i, en cas que no sigui així, es passarà pàgina sense fer massa soroll.
- Pitjor encara són aquelles situacions en què, des de les administracions municipals, la *participació* s'instrumentalitza per desbloquejar situacions de tensió o manca d'entesa amb el teixit associatiu. En aquests casos, no només no s'aborden els conflictes existents, sinó que s'acaba degradant el debat social.
- En altres casos, la participació s'entén com un procés consultiu que *inspiri* cap a on ha d'anar l'actuació política, sense haver fet una reflexió prèvia sobre aquesta i el context social i organitzatiu on es desenvolupa. En el fons, i tot i que s'assumeix la *filosofia de la participació* com a quelcom positiu, no s'és conscient del que implica ni s'està disposat a acceptar massa canvis en les regles de joc. Sol acabar en una *carta als reis* oblidada en algun calaix.

Seguint a Collet i altres (2005), en l'avaluació dels resultats de la participació cal considerar tres àmbits, estretament relacionats amb els tres nivells d'objectius que es plantejaven en l'apartat anterior:

- *En les polítiques* (resultats substantius que s'han aconseguit en la millora de determinades situacions socials). En aquest àmbit els resultats són diversos com diverses són les experiències, però no deixa de ser significatiu que temes *estratègics* i a la vegada sotmesos a forts interessos de les lògiques de mercat, com els models de desenvolupament urbanístic i econòmic, continuen sent (amb significatives excepcions) els menys oberts a la participació, o on aquesta és més restringida a determinats actors, o bé hi té un impacte més feble. Així, mentre es demana *participació*



ciutadana en un ampli ventall de temes, altres on els conflictes i les desigualtats socials es manifesten en la seva màxima expressió semblen més reservats a altres formes de *participació*.

- Es pot constatar fàcilment la por per part de les administracions a l'enfortiment *excessiu* de la societat civil
- *En l'impuls de xarxes de capital social.* Collet i altres (2005) assenyalen que es pot constatar fàcilment la por per part de les administracions a l'enfortiment *excessiu* de la societat civil, amb capacitats i recursos que no depenguin de la mateixa administració. De fet, justament on aquest enfortiment es fa més palès en aquelles experiències iniciades des de la mateixa ciutadania.
 - *En la cultura política.* Els resultats, per ser a llarg termini, són encara difusos. En algunes experiències, aquesta pot haver-se incrementat; en altres, just a l'inrevés, fruit de les falses expectatives i consegüent frustració generada en moltes experiències. En qualsevol cas, aquest nivell d'objectius queda sovint relegat a un paper secundari: per a les administracions sol ser més important considerar l'eficiència en termes de resultats visibles a curt termini i, per part de la ciutadania, la immediatesa de les seves necessitats actua a vegades més com a bloqueig que com a catalitzadora d'un projecte i cultura política de més abast.

D'altra banda, la manca de continuïtat que tenen molts processos fa que moltes de les dinàmiques i canals oberts al llarg dels mateixos s'acabin debilitant amb el pas del temps.

Qui està disposat a canviar?

Tot i que el *model participatiu* vol abordar els efectes perversos de determinades cultures polítiques i dinàmiques organitzatives, aquestes poden actuar alhora com a fre i resistència a qualsevol procés de canvi.

- En el cas de les administracions locals, al costat dels esforços realitzats en molts casos per a integralitzar i transversalitzar la planificació i implementació de les polítiques, trobem moltes altres situacions en què processos impulsats des d'una determinada regidoria no compten amb el suport o complicitat de les altres, fet que complica la introducció d'enfocaments transversals i integrals. Per exemple, l'eufòria amb què en molts casos s'han acollit les metodologies participatives en àrees polítiques vinculades als serveis a la persona, contrasta amb l'escepticisme i reticències que, també en molts casos, s'observa en les àrees econòmiques o de planificació urbanística. Fins i tot, en ocasions en què els processos són apostes d'alcaldia i de l'equip de govern en el seu conjunt, els bloqueigs poden venir no només de la convivència als governs entre diferents colors i posicionaments polítics, sinó també de manca de voluntats i tancaments socials produïts per cultures polítiques, personalismes, incompetències, pors, quotes de poder, proximitats electorals, etc.

- Pel que fa als serveis, també l'esforç de moltes àrees tècniques i professionals que aposten pel canvi organitzatiu contrasta amb altres situacions en les quals la cultura tecnocràtica i la permanència del model burocràtico-administratiu present en l'organització dels serveis públics s'ha convertit en un clar exponent de la incapacitat per a afrontar el canvi. En aquest context, els tècnics responsables que actuen com a frontissa entre els nivells de responsabilitat màxima de l'organització i els professionals de base tenen una funció compromesa, com comenten Llobet i altres (2005) per al cas dels Serveis Socials d'Atenció Primària: «... según hemos podido constatar en las experiencias analizadas, estos técnicos han actuado generalmente como freno o bloqueo del proceso, seguramente porque los reajustes y los cambios que exige el proceso les afectan directamente en su trabajo, y cuestionan su propia organización».
- Pel que fa al teixit associatiu, la participació pot suposar -i, en alguns casos ha suposat- un revulsiu per a obrir-se a les seves bases i ampliar-les, renovar el seu discurs polític i diversificar lideratges. En altres, però, ha estat vista més com una amenaça per a determinats *statu quo*: perquè el fet d'obrir el discurs organitzatiu a altres veus sembla que posi en qüestió el *sacrifici històric* de determinats líders; perquè implica acabar amb pràctiques clientelars en les quals s'ha entrat en alguns casos; o perquè suposa replantejar una cultura política que s'ha construït més des de la negació del que fan els altres, que no des de la construcció de projectes polítics alternatius.



En aquest context, la participació és vista com una amenaça, i els tancaments organitzatius s'expressen també capenfora: en la *dimonització* i deslegitimació de tot allò que vingui de les administracions des d'una part del teixit associatiu, o bé, a la inversa, la por a *associacions amenaçadores* des d'una part de les administracions. Posicions que, a part del maniqueisme de dividir el món en bons i dolents, tira per terra el treball de moltes persones (tant ciutadans com professionals) que estan apostant en el dia a dia per formes diferents de fer política, i renuncien a construir aliances des de la diferència que permetin l'aïllament d'altres actors i lògiques que ni participen, ni participaran, perquè les coses ja els hi van bé tal com van.

Xarxes socials o fragmentació de la participació?

La voluntat d'obrir la participació més enllà de la minoria associada ha estat present en moltes experiències de participació i, particularment, en aquelles més innovadores. A vegades per inscripció voluntària, altres per selecció aleatòria, altres mitjançant l'ús de mètodes qualitatius d'investigació social (grups de discussió, entrevistes...), s'ha *aconseguit* incorporar el discurs de sectors socials no vinculats al teixit associatiu que, d'altra manera, no haguessin estat representats en el debat.

No obstant això, i més enllà de moments puntuals, la incorporació estable d'aquests ciutadans al procés polític ha estat més aviat feble. L'explicació caldria buscar-la, segurament, en factors molt diversos (desvalorització de l'esfera pública més enllà d'interessos puntuals i particulars, percepció de baixa efectivitat individual, discontinuïtat dels canals de comunicació oberts, etc.), però el "què pinto jo allà si no conec ningú?" sembla ser un element fonamental; és a dir, en la mesura en què el procés no hagi dinamitzat o activat xarxes informals que consolidin cert vincle afectiu entre participants i entre participants i procés, és difícil que els canals oberts es mantinguin. En aquest context, la *participació* corre el risc d'acabar convertint-se en una estratègia individualitzada que estén la consulta popular (no vinculant) més enllà del dret de vot, però que no aconsegueix generar xarxes d'acció col·lectiva que atorguin a la ciutadania una capacitat d'influència política des de l'autonomia.

Mancances metodològiques

La necessitat de dissenys flexibles i particularitzats, però dissenys al capdavant, s'ha anat consolidant com una necessitat de tot procés participatiu. No obstant això, la diversitat d'experiències és tal que ens trobem amb diferents situacions.

D'una banda, aquelles en què la participació continua sent *la germana petita* del procés de planificació política; en aquests casos, no hi ha pròpiament un disseny metodològic, sinó que la *participació* es redueix a "escoltar si algú vol dir alguna cosa", fet que en la pràctica implica que només minories ben informades i ben situades són les que tindran accés al procés. De l'altra, experiències on el disseny (i fins i tot els resultats!) segueixen una lògica totalment estandarditzada i descontextualitzada dels territoris particulars on es desenvolupa.

Una conseqüència de les situacions anteriors és que el procés metodològic no aconsegueix *activar* ni *connectar* amb la realitat concreta no només en el pla substantiu, sinó també en el relacional-organitzatiu. Moltes vegades, el fet que els espais de debat que s'han creat al llarg del procés no es mantinguin, no és només per la manca d'aposta política, sinó també perquè aquests estaven poc adequats a les dinàmiques específiques de cada territori.

D'altra banda, els ritmes dels processos no sempre han encaixat bé amb les realitats particulars. A vegades, és l'agenda política (i electoral) la que acaba desbordant els temps necessaris per a la deliberació, l'organització i la relació social. També els ritmes dels tècnics de participació han provocat descompensacions i bloqueigs, des del moment en què el seu paper com a catalitzadors de canvi ha acabat desbordant la capacitat dels actors per a ser-ne protagonistes.

Bibliografia

Collet, J.; González, S.; Mas, P. (2005), “Balance crítico de las experiencias de participación en Catalunya”. A: Martí, J.; Pascual, J.; Rebollo, O. (coords.). *Participación y desarrollo comunitario en medio urbano: experiencias y reflexiones*. Iepala. Madrid.

Coraggio, J. L. (1997), *Descentralización, el día después*. UAB. Buenos Aires.

Fals Borda, O. (1994), *El problema de cómo investigar la realidad para transformarla por la praxis*. Tercer Mundo. Bogotá.

Llobet, M.; Cortés, F.; Alemany, R.; Ballesteros, X. (2005), “Investigación/acción en trabajo social comunitario: la construcción de prácticas participativas”. A: Martí, J.; Pascual, J.; Rebollo, O. (coords.). *Participación y desarrollo comunitario en medio urbano: experiencias y reflexiones*. Iepala. Madrid.

Martí, J. (2000), “La Investigación-Acción-Participativa: etapas y fases”. A: Rodríguez Villasante, T.; Montañés, M.; Martí, J. (coords.): *La investigación social participativa. Construyendo ciudadanía/I*. Ed. Viejo Topo. Barcelona.

Passy, F. (2000), “Socialization, Recruitment, and the Structure/Agency Gap: A Specification of the Impact of Networks on Participation in Social Movements”. Ponència presentada a la Conferència Social Movement Analysis: The Network Perspective. Disponible a <http://www.nd.edu/~dmyers/lomond/passy.pdf> [setembre 2002].

Rebollo, Ó. (2001), “La participación ciudadana no se improvisa: bases político-metodológicas para la participación”. UAB. Barcelona.

Riera, C. (2005), “Redes y comunidades para nuevas cohesiones”. A: Martí, J.; Pascual, J.; Rebollo, O. (coords.). *Participación y desarrollo comunitario en medio urbano: experiencias y reflexiones*. Iepala. Madrid.

Rodríguez Villasante, T. (1998), *Cuatro redes para mejor vivir*. Vols I i II. Lumen. Buenos Aires.

